

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده حقوق
پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)
گرایش: حقوق خصوصی

عنوان:
مسئولیت مدنی سازندگان ساختمان

استاد راهنما:
دکتر بختیار عباسلو

استاد مشاور:
دکتر محسن ایزانلو

نگارش:
سودابه گودرزی

تابستان ۱۳۹۲

چکیده:

صنعتی شدن جوامع، افزایش جمعیت و نیاز روزافزون به داشتن مسکن و سرپناه به شکل انبوه، جوامع انسانی را با مشکلات دیگری رو به رو ساخته است که وجود تخلفاتی در زمینه ساخت سازه ها از آن جمله می باشد که در نتیجه آن افراد بیشماری همه ساله از مشکلات ناشی از آن رنج می کشند، خسارت می بینند یا جانشان را از دست می دهند. این موارد ضرورت بررسی مسئولیت مدنی سازندگان ساختمان را روشن می سازد. در این پایان نامه سعی شده است تا مسئولیت مدنی سازندگان ساختمان در نظام حقوقی ایران مورد بررسی قرار گیرد. علاوه بر نظریاتی که در فقه و حقوق موضوعه در زمینه مسئولیت مدنی وجود دارد به دعوی مسئولیت و تکالیف سازندگان در زمینه ساخت و ساز پرداخته می شود. بدین ترتیب که ابتدا بدانیم سازه به چه بنایی اطلاق می شود و سازنده چه کسی است، تعهدات آنها به چه نحو است و تخلفات آن ها در چه زمینه ای رخ می دهد که منجر به خسارت می شود و حتی ممکن است تا پایان عمر همراه آسیب دیده بماند قابل مطالبه است، همچنین به بررسی سیستم هایی که وظیفه کنترل و نظارت بر ساختمان را دارند پرداخته می شود. در زمینه مسئولیت مدنی سازندگان ساختمان، این امر مورد بررسی قرار می گیرد که نحوه مسئولیت و تقسیم آن بین سازندگان به چه نحو است، تضامنی است یا انفرادی و اشتراکی؛ و اینکه فرد متضرر به چه کسی باید رجوع نماید. برای اینکه زیان دیدگان در برابر این انبوه مسئولیت ها قرار نگیرند مجری ساختمان مسئولیت نهایی را بر عهده دارد و اوست که باید این مسئولیت را بیمه نماید.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	چکیده
۱	مقدمه

فصل اول: کلیات

۵	مبحث اول: تاریخچه مسئولیت مدنی
۱۰	مبحث دوم: فلسفه مسئولیت مدنی
۱۲	مبحث سوم: اهمیت موضوع
۱۳	مبحث چهارم: مفاهیم
۱۳	گفتار اول: مفهوم مسئولیت مدنی
۲۰	بند اول: مسئولیت قراردادی
۲۳	بند دوم: مسئولیت غیر قراردادی (قهری)
۲۴	بند سوم: ارکان و شرایط تحقق مسئولیت مدنی
۲۹	گفتار دوم: مفهوم سازندگان
۲۹	بند اول: پیمانکار
۳۰	بند دوم: مهندس معمار و محاسب (طراح و محاسب)
۳۲	بند سوم: مهندس ناظر
۳۳	بند چهارم: کارفرما
۳۴	گفتار سوم: مفهوم سازه و انواع آن
۳۴	گفتار چهارم: مفهوم پروژه

۳۵ بند اول: مستحذات مسکونی و اداری
۳۶ بند دوم: مستحذات صنعتی
۳۸ گفتار پنجم: مفهوم ساختمان
۳۹ گفتار ششم: خسارت ناشی از ساخت و ساز
۴۰ بند اول: تقسیمات خسارت از نظر ماهیت
۴۲ بند دوم: انواع خسارت از نظر نوع

فصل دوم: مبانی و منابع مسئولیت مدنی سازندگان

۵۸ مبحث اول: مبانی مسئولیت مدنی سازندگان
۵۸ گفتار اول: مبانی مسئولیت غیر قراردادی (الزامات خارج از قرارداد)
۵۹ بند اول: مبانی فقهی مسئولیت مدنی
۶۳ بند دوم: مبانی نظری مسئولیت مدنی
۶۸ گفتار دوم: مبانی قراردادی مسئولیت سازندگان
۷۰ بند اول: مسئولیت ناشی از تعهد به اجرای قرارداد
۷۵ بند دوم: مسئولیت ناشی از تعهد به رعایت ایمنی
۸۴ بند سوم: مسئولیت ناشی از تعهد به رعایت نکات فنی و مهندسی در ساخت
۸۶ بند چهارم: مسئولیت ناشی از تعهد در دوران حسن انجام
۸۷ بند پنجم: مسئولیت ناشی از تعهدات سازندگان معابر و راهها
۸۸ گفتار سوم: مسئولیت ناشی از تخلفات قانونی و قراردادی دوران ساخت
۸۹ بند اول: تخلف از مقررات شهرسازی
۹۳ بند دوم: تخلف در بکارگیری اتباع خارجی

- بند سوم: تخلف در بیمه کارگران و سازه ۹۳
- بند چهارم: تخلف در بکارگیری آموزش‌های دیده شده مربوط به حفاظت فنی و بهداشتی کار ۹۵
- مبحث دوم: منابع مسئولیت مدنی سازندگان ۹۷
- گفتار اول: منابع مسئولیتی ۹۷
- بند اول: قانون مدنی و قانون مجازات اسلامی ۹۷
- بند دوم: قانون مسئولیت مدنی ۱۰۱
- گفتار دوم: منابع تکلیفی ۱۰۲
- بند اول: لایحه بیمه اجباری مسئولیت حرفه‌ای مجریان ساخت و ساز ساختمان‌ها مصوب ۱۳۸۵/۵/۸ هیأت وزیران ۱۰۲
- بند دوم: قانون کار ۱۰۳
- بند سوم: تعهد به انجام تکالیف ۱۰۴
- گفتار سوم: منابع فقهی ۱۰۸
- بند اول: قرآن ۱۰۸
- بند دوم: سنت ۱۰۹

فصل سوم: چگونگی جبران خسارت ناشی از ساخت ساختمان

- مبحث اول: آثار مسئولیت مدنی ۱۱۴
- گفتار اول: لزوم جبران خسارت ۱۱۴
- گفتار دوم: بطلان شرط عدم مسئولیت ۱۱۷
- مبحث دوم: توزیع مسئولیت اشخاص دخیل در ساخت ۱۱۸
- گفتار اول: مسئولیت مستقیم اشخاص حقیقی ۱۱۸

گفتار دوم: مسئولیت غیر مستقیم اشخاص حقوقی	۱۱۹
بند اول: جایگاه بیمه مسئولیت مدنی در ساخت بنا و انواع مرتبط با آن در ایران	۱۲۱
بند دوم: شرایط بیمه مسئولیت مدنی	۱۲۵
بند سوم: مسئولیت شهرداری در حوادث ساختمانی	۱۲۸
نتیجه	۱۳۱
منابع	۱۳۴

مقدمه:

بیان مسأله، اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن:

با توجه به این که ساخت و سازهای ساختمانی و صنعتی امروزه نقش مهمی در جوامع شهری و صنعتی ایفا می‌کنند و سازندگان وظایف متعدد و متنوعی بر عهده دارند و در صورت عدم دقت و تقصیر در انجام وظایف مذکور ممکن است موجب ورود خسارت به اشخاص مختلفی از جمله کارفرمایان، کارگران، خریداران و سایرین شوند بررسی وظایف مذکور در مواردی که منجر به خسارت می‌شود و تعیین مبنای و منابع مسئولیت مدنی نامبردگان ضمن اصلاح رفتار آنها موجب افزایش آگاهی زیان دیدگان و سهولت در جبران خسارت آنها می‌گردد. از این رو انگیزه اینجانب کاربردی بودن موضوع و پاسخ به سؤالات و رفع ابهاماتی است که در این مورد مطرح می‌شود.

به منظور حفظ حقوق بهره داران و آسیب دیدگان ناشی از صدمات ساختمانی چه از لحاظ مالی و چه از لحاظ جانی و حمایت از حقوق آنان مجری ساختمان در مقابل زیان دیده مسئول می باشد که طبق لایحه اجباری بیمه سازندگان ساختمان این مسئولیت محض ده ساله می باشد و مجری می تواند این مسئولیت را بیمه نماید. بررسی مسئولیت مدنی سازندگان با توجه به هرم ناگوار حوادث گوناگون که ناشی از صدمات وارده از ساختمان های احداثی در شهر می باشد.

سؤالات:

۱. مبنای مسئولیت مدنی سازندگان ساختمان چیست و حدود آن کدام است؟
۲. در توزیع نهایی مسئولیت، مسئول جبران خسارت چه کسی است؟

فرضیات:

۱. در خصوص مبنای مسئولیت سازندگان ساختمان نظریات متفاوتی بیان شده است، اما می‌توان این مسئولیت را مبتنی بر تقصیر دانست و تخلف از استانداردهای ساخت و ساز و مقررات دولتی و قراردادی را از مصادیق تقصیر محسوب نمود.

۲. برخی از خسارات ناشی از اعمال سازندگان قابل مطالبه و برخی دیگر غیر قابل مطالبه هستند، امکان مطالبه یا عدم مطالبه خسارات تابع قواعد عام مسئولیت مدنی بوده و بر اساس معیارهایی چون حتمی بودن، قابل پیش بینی بودن و ... قابلیت مطالبه یا عدم مطالبه آن‌ها مشخص می‌شود. عموماً اشخاص با بیمه نمودن مسئولیت خود میزان این مسئولیت را کاهش داده و یا مبری از مسئولیت می‌باشند و بیمه به عنوان نماینده شخص مسئول مکلف به جبران خسارت می‌باشد.

سابقه تحقیق:

از آنجا که در خصوص این موضوع به صورت پراکنده و مجزا مباحثی در کتب نویسندگان حقوقی و فقهی مورد بحث و بررسی قرار گرفته اما در خصوص مسئولیت مدنی سازندگان ساختمان پژوهش و تحقیقی جامعی صورت نگرفته است از این رو در این زمینه اطلاعات جامعی وجود ندارد.

روش تحقیق:

این پژوهش به روش کتابخانه‌ای و اینترنتی انجام و پس از جمع آوری داده‌های تحقیق، با استفاده از استدلال استقرایی به تجزیه و تحلیل موضوع پرداخته شده.

ساختار تحقیق:

بر اساس چالشهای مطرح شده در خصوص مبنای مسئولیت مدنی سازندگان ساختمان و آثار آن نسبت به طرفین، این تحقیق به سه فصل تقسیم گردید، فصل اول تحت عنوان کلیات به بررسی تاریخچه و فلسفه و مفاهیم مرتبط و فصل دوم تحت عنوان مبنای و منابع مسئولیت مدنی سازندگان و در فصل سوم به بررسی چگونگی جبران خسارت ناشی از ساخت ساختمان، با بررسی آثار و مسئولیت نهایی سازندگان پرداخته می شود.

فصل اول:

کلیات

مبحث اول: تاریخچه مسئولیت مدنی

چنانچه کسی دست به فعالیتی زند که از فعالیت و یا به سبب آن فعالیت حادثه‌ای رخ دهد، و به کارگر یا اشخاص ثالث ضرر و زیانی وارد آید ولو اینکه کارفرما یا نمایندگان او نه عمد داشته باشند و نه بی‌احتیاطی و غفلت کند، چون از آن فعالیت منتفع می‌شود، باید از عهده جبران خسارت ناشی از حوادث آن کار بر آید. بر اساس این قاعده، زیان دیده کافی است اثبات کند خسارت وارده به او، ناشی از کار مدعی‌علیه ناشی شده است و نیازی به اثبات تقصیر کارفرما ندارد.^۱

قاعده خطر در حقوق کار ایران بین کارفرما، کارگر و اشخاص ثالث جاری است و قابل تسری به سایر موارد نیست، و بیشتر برای کمک به زیان دیدگان ناشی از حوادث کار تأسیس شده است.

در مسیر اولیه تمدن‌های بشری سه دوره‌ی اصلی قابل تشخیص است: اولین دوره از این دوران عصر پالئولیتیک است که از حدود یک میلیون سال پیش آغاز شده است و تا ده هزار سال پیش ادامه داشته است و به دنبال آن عصر پروتئونوتیک و نئوتیک می‌باشد. پس از این دوران، دوران سوم یا عهد برنز می‌باشد که حدوداً ۲۵۰۰ تا ۳۰۰۰ سال قبل از میلاد آغاز شده و بیش از ۲۰۰۰ سال به طول انجامیده است. در این دوره است که اولین تمدن‌های شهری به وجود آمدند. انسان نخستین، در غار زندگی می‌کرد، اما کشاورزی در روند آرام و تدریجی، انسان شکارچی را از غار بیرون کشید و روی زمین و زیر آسمان ساکن نمود. ساختن خانه یک اختراع بشری بود. عنصری نو، سرپناهی که انسان را از تاریکی غار نجات داد. در ساختن نخستین سازه حداقل برای شکل دادن به فضا، غار الهام بخش انسان‌های نخستین شد. از توسعه و گسترش خانه‌ها، شهر به وجود آمد.^۲

^۱ جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ترمینولوژی حقوق، بنیاد راستاد، تهران ۱۳۶۳، ش ۱۰۸۶.
^۲ بافنده، علی‌رضا، مسئولیت مدنی در قوانین موجود در قبال کارکنان، صاحبان کار و ثالث، پایان‌نامه دوره ارشد، حقوق خصوصی دانشگاه تهران، ۱۳۸۹، ص ۴.

تاریخچه ساخت با شروع یکجا نشینی بشر آغاز شد. اولین تاریخچه مدون سازه با ساخت اهرام پله‌ای در مصر توسط آمون هوتپ که اولین مهندسی است که با نام شناخته می‌شود باز می‌گردد. در این دوره سازه‌های عظیمی چون اهرام مصر، زیگورات چغازنبیل و پارسه در ایران را می‌توان نام برد. زندگی در شهر بدون محدودیت امکان‌پذیر نبود. در نتیجه قوانینی لازم بود که روابط مجاورین و حقوق اجتماعی را به دقت بیان دارد. مواد ۷۲ تا ۷۷ قانون‌نامه حمورابی که یکی از قدیمی‌ترین و غنی‌ترین قوانین عهد باستان است به مسأله خانه‌سازی پرداخته است. این قانون در زمینه شهر سازی بیان می‌دارد: هرگاه معماری خانه‌ای برای شخصی به پا کند و ساختمان آن را محکم نسازد به طوری که خانه ساخته او ویران شود و منجر به مرگ صاحب خانه شود، آن معمار را بایستی اعدام نمود. بعدها سنت پیامبر با وضع قاعده لاضرر، راه اضرار به دیگران را به هر شکل ولو به صورت ساختمان مرتفع که موجب حبس هوای خانه همسایه شود ممنوع نمود.^۱

آداب و رسوم، توانگری و ناداری، نیز در شکل خانه‌ها مؤثر بود. نگرشی به گذشته نه چندان دور مبین تأثیر اعتقادات مذهبی و قیود اخلاقی در شکل ساختمان‌ها است. به هر حال اهمیت شهر و نیاز به مؤسسه‌ای که حافظ منافع شهر و رفع حوائج آن باشد، موجب شد که مجلس شورای ملی در اولین دوره قانون‌گذاری، قانون بلدییه را به تصویب برساند. این قانون شامل ۱۰۸ ماده بود که در تاریخ ۱۲/۳/۱۲۸۶ به تصویب رسید. بند ۷ ماده ۲ این قانون، یکی از وظایف بلدییه را مواظبت از این می‌دانست که معابر شهر موافق نقشه معینی باشد. در سال ۱۳۰۴ قانون مجازات عمومی تصویب شد و ماده ۲۷۶ این قانون به نحوه تهیه و تصویب آئین‌نامه امور خلافی اختصاص داشت. در سال ۱۳۲۴ آئین‌نامه امورخلافی به تصویب وزیر عدلیه رسید و ماده سوم آن در خصوص موضوع مورد بحث بیان داشت که کسانی که بدون پروانه شهرداری

^۱. زال محمدی، لیلا، درآمدی بر پیشینه قوانین شهری در ایران

و نقشه تصویب شده اقدام به ساختمانی نمایند که مشرف به معابر عمومی و خیابان باشد، به هفت تا ده روز حبس تعزیری محکوم می گردند. این ماده احداث بنا بدون پروانه را تحت شرایطی مشمول مجازات می دانست و گام مهمی در حمایت کیفری از شهرسازی محسوب می شد. به هرحال با گذشت زمان نقائص قانون بلدیه سال ۱۲۸۶ آشکار می شد و همین امر موجب جایگزین شدن قوانین دیگر همچون قانون بلدیه مصوب ۱۳۰۹، قانون تشکیل شهرداری و انجمن شهرها مصوب ۱۳۲۸ و لایحه قانون شهرداریها مصوب ۱۳۳۱ و قانون شهرداری مصوب ۱۳۳۴ گردید. بند ۲۴ ماده ۵۵ قانون اخیر صریحاً اعلام نمود یکی از وظایف شهرداری، صدور پروانه ساختمان است. ولی هنوز متن قانونی مشخصی برای پیشگیری از تخلفات ساختمانی وجود نداشت، در سال ۱۳۴۵ این نقیصه برطرف شد و گام بلندی برای شناسایی طرح های شهری، مرجع و نحوه رسیدگی به تخلفات ساختمانی برداشته شد. قانون اصلاح پاره ای از مواد و الحاق مواد جدید به قانون شهرداری مشتمل بر سی و سه جزء بود که تاریخ ۱۳۴۵ به تصویب رسید. این قانون عدد مواد قانون شهرداری را به ۱۱۳ ماده افزایش داد و ماده ۹۷ این قانون شورای عالی شهرسازی را مورد شناسایی قرارداد (قانون تاسیس شورای عالی شهرسازی و معماری ایران در تاریخ ۱۳۵۱ به تصویب رسید). به موازات تحولات قوانین شهرداری، قوانین مرتبطی همچون قانون توسعه معابر در سال ۱۳۱۲ به تصویب رسید که به دلیل وجود پاره ای نقائص در سال ۱۳۲۰ مورد اصلاح قرار گرفت، اما در زمینه شهرسازی می توان قانون تاسیس شورای عالی شهرسازی مصوب ۱۳۵۱ را مهمترین قانون کشور ایران در زمینه قوانین شهرسازی دانست و در همین رابطه قانون تغییر نام وزارت آبادانی و مسکن به وزارت مسکن و شهرسازی و تعیین وظایف آن مصوب ۱۳۵۲ نیز گام دیگری در اصلاح قوانین شهرسازی ایران محسوب می شود. رعایت اصول معماری شهرسازی و ایجاد امکانات و تسهیلات برای بالا بردن سطح و کیفیت کار اشخاصی که امر

تهیه و نظارت و اجرای طرح‌های ساختمانی و شهرسازی را برعهده داشتند موجب شد در تاریخ ۱/۳/۱۳۵۲ قانون نظام معماری و مهندسی در ۱۵ ماده و ۹ تبصره به تصویب برسد. در تاریخ ۶/۶/۱۳۵۶ موادی از این قانون اصلاح شد. در دهه پنجاه مهاجرت سیل آسا به تهران و شیوع ساخت و سازهای غیرمجاز به اوج خود رسید و این امر موجب تصویب قانون نظارت بر گسترش شهر تهران در تاریخ ۱۷/۵/۱۳۵۲ گردید. این قانون به مأمورین شهرداری اجازه می داد نسبت به جلوگیری و تخریب ساختمان‌های غیرمجاز خارج از محدوده خدماتی شهر تهران اقدام نمایند. در همین تاریخ تبصره ۱ ماده ۱۰۰ اصلاح شد و متعاقب آن در تاریخ ۸/۶/۱۳۵۶ شش تبصره به ماده صد قانون شهرداری الحاق شد (کمیسیون ماده صد شهرداری برای اولین بار در راستای اجرای تبصره ۱ ماده ۱۰۰ قانون شهرداری مصوب ۲۷/۱۱/۱۳۴۵ تشکیل گردید. به موجب این قانون فرماندار یا بخشدار، نماینده دادگستری و نماینده انجمن شهر اعضا کمیسیون را تشکیل می دادند و وظیفه آن رسیدگی به تخلفات ساختمانی در داخل محدوده شهر می‌باشد). بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، شورای انقلاب تبصره‌های ماده صد را اصلاح و سه تبصره جدید به آن الحاق نمود. البته مهمترین مسأله‌ای که در خصوص کمیسیون ماده ۱۰۰ مطرح شد، مسأله مشروعیت کمیسیون‌های ماده ۱۰۰ بود. شورای نگهبان به این عنوان که آراء کمیسیون ماده ۱۰۰ مبتنی بر حکم حاکم شرع نیست، آن را خلاف شرع اعلام نمود. متعاقب این امر دادگاه‌های کیفری به استناد ماده ۲۱۷ قانون اصلاح موادی از قانون آئین دادرسی کیفری مصوب سال ۱۳۶۱ کار رسیدگی به تخلفات ساختمانی را آغاز نمودند. در اوایل سال ۱۳۶۷ کمیسیون تعزیرات حکومتی با استفاده از اجازه کلی حضرت امام خمینی (ره) و آئین نامه مصوب نخست وزیر در شهرداری‌ها تشکیل شد و عهده‌دار رسیدگی به تخلفات ساختمانی شد. پس از مدت زمان کوتاهی این کمیسیون‌ها نیز تعطیل شد و پرونده‌های تخلفات ساختمانی بلا تکلیف باقی ماند. مکاتبه قائم مقام وزیر کشور و سرپرست شهرداری تهران با مقام

معظم رهبری و تنفیذ مع الواسطه ایشان موجب شروع کار مجدد کمیسیون ماده صد شد و در تاریخ ۲۶/۳/۱۳۷۱ به منظور تنسيق امور مربوط به حرفه‌های مهندسی معماری، ساختمان و شهرسازی، تاسیسات و سایر رشته‌های مرتبط قانون نظام مهندسی ساختمان به تصویب رسید و مقرر شد برای مدت ۲ سال به صورت آزمایشی اجرا شود (ماده ۱۵ قانون نظام مهندسی ساختمان تحت شرایطی شهرداری‌ها را مکلف می‌کرد برای صدور پروانه فقط نقشه‌هایی را بپذیرند که از طرف اشخاص دارای پروانه اشتغال تهیه و امضا شده باشد).^۱

گسترش بی رویه تهران و شهرهای اطراف آن موجب شد که در تاریخ ۱/۱۲/۱۳۷۲ قانون الحاق یک بند و ۳ تبصره به عنوان بند ۳ به ماده ۹۹ قانون شهرداری‌ها به تصویب برسد، از خصائص این قانون که فعلاً نیز قدرت اجرایی دارد آن است که به شهرداری‌های استان تهران اجازه می‌دهد برای حفاظت از حریم مصوب شهرها نسبت به جلوگیری و تخریب ساختمان‌های بدون پروانه اقدام نمایند. پس از این در تاریخ ۲۲/۱۲/۱۳۷۴ قانون نظام مهندسی و کنترل ساختمان، به تصویب شورای اسلامی رسید. ماده ۳۲ این قانون عدم رعایت ضوابط و مقررات شهرسازی در شهرهای حوزه مشمول مقررات ملی ساختمان را تخلف و ماده ۴۰ همان قانون این عمل را جرم و مرتکب را مشمول مجازات جزایی نقدی از یکصد هزار تا ده میلیون ریال می‌داند. بنابراین در حال حاضر قانون شهرداری مصوب سال ۱۳۳۴ با اصلاحات و الحاقات بعدی مورد عمل شهرداری‌ها و مراجع قانونی می‌باشد و به جرأت می‌توان گفت: این قانون از جمله قوانینی است که بیشترین ناسخ و منسوخ و عام و خاص را در خود جای داده است. این قانون جوابگوی نیازهای امروز جامعه شهری نیست و نیازمند تحول و بازنگری است.^۲

نهایتاً می‌توان گفت مسئولیت مدنی سازندگان مانند بیشتر قواعد حقوقی کشور ما آمیزه‌ای از فقه و قانون غرب است.

^۱. همان.

^۲. همان.

مبحث دوم: فلسفه مسئولیت مدنی

اهمیت مسئولیت مدنی تا آنجاست که گروسیوس در ابتدای کتاب خود با عنوان "رساله‌ی حقوق جنگ و صلح" علم حقوق را در سه اصل خلاصه می‌کند و لزوم جبران ضرر را یکی از آن سه اصل می‌داند. روشن است در این صورت اطلاع از مبانی فلسفی لزوم جبران خسارت که موضوع اصلی مسئولیت مدنی را تشکیل می‌دهد، یک ضرورت است. نحوه‌ی رفتار افراد با یکدیگر اهمیت بسزایی دارد و در مسئولیت مدنی بیش از هر جای دیگر حقوق این پرسش مطرح می‌شود که: افراد چگونه باید با یکدیگر رفتار کنند؟ و انگهی مسئولیت مدنی مبتنی بر مفاهیمی مانند تقصیر، رابطه سببیت، مسئولیت، اراده، آزادی (اختیار)، سودمندی، حقیقت و سر انجام عدالت است که هر کدام از دیدگاه فلسفه از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. د از این لحاظ مسئولیت مدنی بر مبنای فلسفی استوار است.^۱

بحث در خصوص مبانی فلسفی مسئولیت مدنی به ۲۵۰۰ سال قبل، یعنی زمانی که ارسطو برای نخستین بار در کتاب "اخلاق نیکوماخس" ساز و کار جبران خسارت در روابط خصوصی افراد را در قالب "عدالت اصطلاحی" مطرح کرد، بر می‌گردد. بعد از وی ابتدا توماس آکویناس و پیروانش، سپس در "عصر روشنگری" نظریه پردازان مکتب حقوق فطری، مانند گروسیوس و پوفندروف، به شرح و بسط ساختار و ماهیت نظریه "عدالت اصطلاحی" پرداختند. طرح پیشینه تحولات اندیشه‌های مطرح شده در نظام‌های بزرگ حقوق نوشته شده و کامن‌لا این نکته را هویدا می‌کند که در هر دو نظام به مسائل و مشکلات جدید پاسخ‌های نظری مشابهی داده شده است. اما آنچه از لحاظ فلسفی اهمیت دارد این است که: حقوق نوشته از نظریه پردازی و مفهوم‌گرایی به واقع‌گرایی و مصلحت‌گرایی رسیده است، در حالی که تحول حقوق کامن‌لا در جهت عکس آن بوده است.^۲

^۱. بادینی، حسن، فلسفه مسئولیت مدنی، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه تهران، ۱۳۸۳، ص ۲۸.

^۲. همان، ص ۳۰.

به مسئولیت مدنی به عنوان مجموعه‌ای از اصول و هنجارهای اخلاقی مسئولیت فردی، که در ارتباط با نحوه رفتار افراد با یکدیگر است، نگریسته می‌شود و سعی بر آن است تا مسئولیت مدنی از طریق مفاهیم و ارزش‌های اخلاقی مانند تقصیر، عدالت، حق آزادی، ایجاد خطر ناروا و غیره توجیه شود.^۱

^۱. همان، ص ۳۷.

مبحث سوم: اهمیت موضوع

به نظر عده‌ای از حقوق‌دانان پیشگیری از روی‌دادن حادثه و ورود زیان از جبران خسارت مهمتر است. در واقع پرهیز از خطر و دفع خطر مقدم بر نهاد جبران خسارت است. در زمینه مسئولیت مدنی نیز به نظر تنک: در اینکه بازدارندگی یکی از نتایج مسئولیت مدنی است، تردید چندانی وجود ندارد. حتی عده‌ای معتقدند مسئولیت مدنی بیشتر نظامی بازدارنده و راهکاری برای کنترل رفتار در آینده است تا ساز و کاری برای جبران خسارت. در واقع افرادی که به دلیل رفتار زیانبار و ناهنجارشان مکلف به پرداخت خسارت می‌شوند از آن درس عبرت می‌گیرند و سعی می‌کنند در آینده رفتار زیانباری از آنها سر نزنند. این نقش هنجاری و ابستگی عمیقی به قلمرو اخلاق دارد. در برخی موارد دادگاه می‌تواند از طریق صدور دستور منع خوانده از انجام کارهای از واقع شدن فعل زیانبار جلوگیری کند یا در صورت وقوع آن با از بین بردن وضعیت فعلی از ادامه اضرار ممانعت به عمل آورد.^۱

در صورت بروز یک سری خطرات نباید به این امید بود که در صورت ورود خسارت می‌توان از طریق مسئولیت مدنی آن را جبران کرد؛ زیرا خسارت ناشی از این‌گونه خطرات در غالب موارد برگشت‌ناپذیر و در خصوص آن جبران خسارت بی‌معناست. از این رو، باید از طریق کارکرد بازدارنده مسئولیت مدنی اشخاص را مکلف به احتیاط و پیش‌بینی ورود ضرر کرد و با تحول در قواعد مرسوم مسئولیت مدنی برای عدم انجام آن ضمانت اجرا معین کرد. معنی لغوی واژه مسئول، تحولات قبلی مسئولیت مدنی و برداشت فلاسفه از آن مبنی بر این که انسان در قبال خود، بشریت و آیندگان مسئول است، راه را برای چنین تحولی فراهم ساخته است.^۲

^۱. بادینی، حسن، همان، صص ۲۸۰-۲۸۱.

^۲. همان، ص ۲۸۲.

مبحث چهارم: مفاهیم

امروزه تقریباً تمامی فعالیت‌های اقتصادی در قالب قرارداد انجام می‌شود و از این حیث یکی از مهمترین راههای اثبات حقوق طرفین، قرارداد می‌باشد. کسانی که آشنایی اجمالی با علم حقوق دارند می‌دانند که چگونگی نگارش و حتی انتخاب واژگان در قرارداد، از اهمیت به سزایی برخوردار است، به گونه‌ای که یک کلمه می‌تواند بار حقوقی مؤثری داشته باشد. در واقع با انعقاد یک قرارداد اصولی می‌توان از بروز اختلافات آتی جلوگیری کرد. از جمله قراردادهای مهمی که کاربرد وسیع و گسترده‌ای دارد قراردادهای مهندسی مرتبط با ساخت است. قراردادهای مهندسی، چون طیف گسترده‌ای از فعالیت‌های مربوط به پروژه‌های عمرانی را در بر می‌گیرد دارای جایگاه ویژه‌ای است. یک قرارداد مهندسی علاوه بر جامع بودن و رعایت نکات فنی، باید مسائل حقوقی را نیز در بر بگیرد.^۱ به همین منظور در این مبحث مفهوم هر یک از عبارات عنوان و یا عبارات مرتبط با موضوع این پژوهش از نظر لغوی و اصطلاحی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

گفتار اول: مفهوم مسئولیت مدنی

از آنجا که تحقق مسئولیت مدنی نسبت به اشخاصی که قانون آنها را مکلف و مسئول می‌داند دارای آثار و مسئولیت مهمی است، جهت ترسیم حدود و دامنه این مسئولیت و تشخیص شخص مسئول از میان اشخاص دخیل در موضوع؛ لازم است ابتدا واژه مسئولیت و سپس مسئولیت مدنی از نظر لغوی و اصطلاحی مورد بررسی قرار گیرد.

^۱. پوراسد، علیرضا، قراردادهای و قوانین ساخت و ساز، انتشارات فدک ایساتیس، چاپ اول ۱۳۸۷، مقدمه.

از نظر لغوی مسئولیت، مصدر جعلی است به معنی مورد سوال قرار گرفتن و کلمه مدنی، از نظر لغوی صفت نسبی است به معنی شهری. بنابر این، مقصود از مسئولیت مدنی مسئولیتی است که ناشی از خصیصه اجتماعی‌اشان است.^۱

مسئولیت به معنای پذیرفتن یا اجباراً ملزم یا متعهد شدن است. اگر انجام فعل یا ترک فعلی به عهده شخص گذارده شود وی مسئول نامیده می‌شود.^۲ لازمه‌ی مسئولیت، داشتن اختیار است و انسان آزاد و عاقل، از پیامدهای کار خود آگاه و نسبت به آن مسئول است. انسان بی‌مسئولیت عامل آشفته‌گی است، لذا مسئولیت شخص نسبت به جبران خسارت ناشی از اعمال خود قاعده‌ای طبیعی و موافق قاعده است، بنابراین رابطه دینی ویژه‌ای بین زیان دیده و مسئول بوجود می‌آید. زیان‌دیده، طلبکار و مسئول، بدهکار می‌شود و موضوع بدهی جبران خسارت است.^۳

کلمه مسئولیت علاوه بر بار حقوقی رنگ و بوی اخلاقی نیز دارد.

مسئول کسیست که خطا کار است و باید مکافات گناه خود را بدهد. اخلاق حکم می‌کند که هیچ کس نباید زیان برساند و ضرری هم جبران نشده باقی نماند (لا ضرر و لا ضرار فی الاسلام).^۴ مسئولیت‌های اخلاقی ناشی از دین و فطرت انسان است، در حالی که مسئولیت‌های قانونی در مقابل اصل عدم اشتغال ذمه و اصل برائت توسط قوانین موضوعه به رسمیت شناخته شده‌اند، اما به طور کلی مسئولیت‌های قانونی ریشه در مسئولیت‌های اخلاقی دارد.^۵

مسئولیت اخلاقی هرگونه مسئولیتی است که ضمانت اجرای قانونی و شرعی یا عرفی ندارد. مسئولیت اخلاقی مسئولیتی است که شخص در مقابل خدا یا وجدان خویش احساس می‌کند. بنابراین هر عملی که با حسن نیت و دقت کافی از انسان صادر شود، مسئولیت اخلاقی ندارد.^۶

^۱ عباسلو، بختیار، مسئولیت مدنی، تهران، نشر میزان، چاپ اول ۱۳۹۰، ص ۱۹.

^۲ دارابپور، مهرباب، مسئولیت‌های خارج از قرارداد، تهران، انتشارات مجد، چاپ اول ۱۳۸۷، ص ۲۲.

^۳ کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد، انتشارات دانشگاه تهران، ج اول، چاپ پنجم ۱۳۸۵، ص ۴۶.

^۴ کاتوزیان، ناصر، پیشین، ص ۴۸.

^۵ دارابپور، مهرباب، پیشین، ص ۲۹.

^۶ خزائی، محمد، مسئولیت مدنی کارفرما ناشی از عمل کارگر، انتشارات موسوی، تهران ۱۳۳۹، ص ۴.